

Step by Step - vzdělávací program „Začít spolu“

1. Původ a historie programu Step by Step

Původní inspirace pro filozofii programu vznikla údajně jako reakce na komplikovanou situaci ve vzdělávání obyvatelstva v Americe v době „vzdělanostního (sputnikovského) šoku“*) v 60. letech. Tehdy v USA vznikla domněnka, že rychlému vědeckému pokroku stojí v cestě především nízký standard obecné vzdělanosti obyvatelstva, hlavně díky nedostatečnosti a **nevyrovnanosti** ve fungování školského systému, zvláště ve vztahu k menšinám (kde byly zřejmé potenciality). V USA a Kanadě šlo hlavně o problémy původního obyvatelstva, ale i imigrantů a potažmo sociálně slabých vrstev žijících ve slumech, **v jejich nevyrovnaném přístupu ke vzdělávání, jeho celkově problematické úrovni a kvalitě, ale i v nerovnosti vzdělávacích příležitostí dětí.**

Řešila se tedy otázka, **jak dosáhnout podstatně vyšší obecné vzdělanosti (ale i „vychovanosti“*) v mladé populaci, aby byla postupně zajištěna „konkurenceschopnost“ země.**

Dospělo se k následujícím závěrům a řešením:

- zaměřit se na to, aby **každé dítě dostalo příležitost a na základě svých individuálních možností dosáhlo optimální úrovně vzdělání**
- zaměřit se na to, aby se **děti ve škole učily společně a od sebe navzájem; vycházely při tom ze své různosti a učily se akceptovat se navzájem** (interkulturalita a výchova k toleranci)
- **otevřít školu spolupráci s rodinou a širší veřejností.**

Program Step by Step však reálně vznikl až v přelomu 80.-90. let 20. stol., kdy byly v pedagogických kruzích k dispozici nové poznatky o lidském mozku a procesech učení a byly umocněny jejich ověřením v praxi mnohých škol (od počátku Piaget a jeho škola, Vygotskij, frainetovská škola; teorie a praxe „mozkově kompatibilní výuky“ S. Kovalikové, aplikace poznatků humanistické psychologie, teorie pedagogického konstruktivismu a psychodidaktika apod.). Zároveň díky nové společensko-politické situaci ve světě vznikaly nebývalé možnosti, ale také potřeba mezinárodní spolupráce na poli výchovy a vzdělávání.

Program **Začít spolu** vznikl definitivně ve spolupráci Children´s Resources Internacional (RSI) v New Yorku a Sorosovy nadace OSF (Open Society Fund) a **jeho základní filozofií je podpora rozvoje vzdělanosti na základě promyšleného (pedagogického) modelu pro budoucí generace otevřených společností** (Walsh 1998, s. 5). Jeho rozšíření díky Sorosově nadaci, která od počátku poskytovala potřebnou finanční a metodickou pomoc, se orientuje především na země střední, východní (jihovýchodní) Evropy (ale i jiné**).

*) „sputnikovský šok“ - situace, kdy SSSR vypustila do vesmíru první družici, uvedla americké vědecké kruhy do zděšeného rozpoložení nad vlastními výsledky – především svou nečekaností (USA si v té době nepřipouštěly, že by mohlo dojít k tomu, aby je někdo ve světě „předběhl“); proto se hledaly urychleně příčiny problému a možnosti řešení této situace.

**))Pro ilustraci: „původní země“ v projektu zčásti existují, ale zcela jistě se některé z nich jmenují dnes jinak...

V r. 1998 v rámci Sorosovy nadace působily tyto země (Walsh 1998, s. 5): Albánie, Bělorusko, Bosna, Bulharsko, **ČR**, Estonsko, Gruzie, Haiti, Chorvatsko, Jugoslávie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Litva, Maďarsko, Makedonie, Moldávie, Rumunsko, Rusko, Slovensko, Slovinsko a Ukrajina.

2. Obecná charakteristika programu Začít spolu

Proč se používá název programu „Začít spolu“ jako ekvivalent „Step by Step“ („Krok za krokem“)? Co mají společného?

Sémanticky název „Step by Step“ naznačuje skutečnost, že tento program je nastaven na **společné vzdělávání a vyučování dětí, které jsou z principu a ve všech ohledech individualitami** (humanistická psychologie). Ačkoli jednotlivci mají velmi rozmanité dispozice, životní historii, rodinné podmínky a výchovné prostředí, ale i perspektivní vyhlídky ve smyslu výhod i znevýhodnění, všichni mají **společně** (ve stejném čase a na stejném místě) šanci optimálně se rozvíjet pod profesionálním a lidským vedením učitele a s vřelou pozorností rodičů. **Všichni spolu a přesto každý podle svých potřeb - krok za krokem (tak dlouho a takovým způsobem, dokud nedosáhneme úspěch v rámci vlastních možností)**. Za touto koncepcí velmi významně stojí teorie a praxe **zvládajícího učení***(*Mastery Learning*).

ZaS je vzdělávací program zdůrazňující:

- **individuální přístup k dítěti s prioritou osobního rozvoje a respektování jeho vývojových možností a individuálních předpokladů**
- **partnerství rodiny, školy a širší společnosti** v oblasti výchovy a vzdělávání s cílem **vybudovat vzdělávací model pro „otevřenou společnost“**.
- prosazuje a umožňuje **inkluzi dětí se speciálními potřebami** (dětí nadprůměrně nadaných, dětí s vývojovými poruchami, dětí s postižením, velmi se osvědčuje u dětí z různých etnických menšin)
- nepopíratelný význam **podnětného prostředí**, m. j. netradiční členění třídy do center aktivit, využívání vlastních (dětských) „vybavovacích“ pomůcek v prostoru učebny (postery, návody, přehledy, výstavky,...) a systematická práce s nimi při dalším rozvíjení poznatků rozmanitými formami a metodami
- **aktivizující výukové strategie** vyhovující koncepci programu, především **kooperativní učení, projektové vyučování a integrovanou tematickou výuku; konstruktivistická východiska vyučování**
- význam specifických forem **hodnocení**, ale především pracuje se **sebehodnocením dětí** (m. j. prostřednictvím **portfolia a individuálního vzdělávacího programu**), což posiluje pozitivní motivaci dětí k aktivnímu a samostatnému učení a vede k přebírání odpovědnosti za vlastní výsledky

3. Kurikulum v programu Začít spolu

Vzdělávacího kurikulum je definováno jako specifické fungování systému jeho dílčích prvků: cíl, obsahu, metod, forem, prostředků a podmínek (strategií), vztahů mezi jednotlivými činiteli (učitel – žák – rodiče – třída,...) a hodnocení (evaluace).

V programu ZaS je lze vymezit takto:

a) Cíle programu **Začít spolu** (Walsh 1998, s. 11)

- vypěstovat v dětech celoživotní zálibu v poznávání (učení, objevování)
- vytvářet učební prostředí založené na vzájemné úctě a demokratických principech
- zajistit vývojovou kontinuitu a vhodné metody
- zajistit, aby všechny děti nabyly učebních, uměleckých, etických a praktických schopností k úspěšné účasti na životě v demokratické společnosti

Metodickou páteří programu jsou **4 základní koncepty, v nichž se cíle se realizují:**

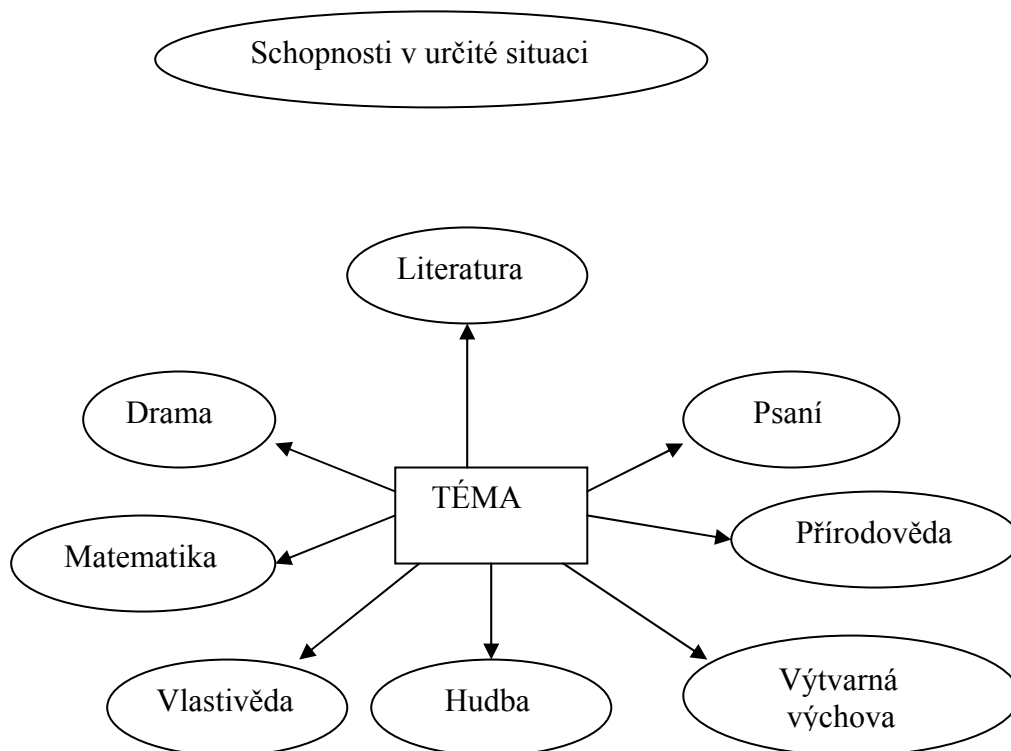
1. **komunikace:** klíč k výuce čtení, psaní jako základu gramotnosti (mluvení – naslouchání – pravopis) a jejich prostřednictvím i k ostatním disciplínám; domluvit se, porozumět druhým, být iniciativní, vyjadřovat se k problémům
2. **péče:** klíč ke studiu přírodovědy (věd o životě, o Zemi, o fyzice); skrze ně vede k formování charakteru; starostlivost o ostatní lidi a okolí, péče o přírodu, láska, úcta, respekt, tolerance
3. **komunita:** každodenní soužití skupiny, pravidla, spolupráce na úkolech a projektech, vzájemná pomoc, vzájemné obohacování se při práci a učení, závislost jednoho na druhém, každý přispívá společnému dílu svým způsobem (podle svých možností); společné činnosti, tradice, oslavy – další rozvoj znalostí o životě společnosti
4. **souvislosti:** klíč ke schopnosti propojit nové informace s dříve získanými zkušenostmi a směřovat tak hlubokém pochopení a poznání; vytvářet si vlastní systém poznatků v logických strukturách, které mohou být originální a rozmanité, prostřednictvím zkoumání, objevování, praktického ověřování apod.

b) Obsah vzdělávání v programu **ZaS** - struktura učiva (vyučovací předměty)

Základním principem výuky v programu **Začít spolu** je **integrace kurikula** (srv. ITV, Kovaliková 1995), argumentovaná přesvědčením, že „děti se učí rády a učení v nich zanechává trvalou stopu,

- pokud látka navazuje na jejich potřeby a zájmy
- pokud je učivo smysluplné a vychází z reálného života - učení v souvislostech (nikoli odtržené podle „předmětů“)
- pokud se dotýká všech složek osobnosti učícího se dítěte - kognitivní, psychofyzické, sociální a emocionální – protože jsou ve skutečnosti vzájemně propojeny (podle Walsh 1998, s. 282).

Integrace předmětů se neodehrává na bázi „uplatňování mezipředmětových vztahů“ (jako v tradiční české škole), ale jako jejich reálná integrace v témže čase a prostoru - v integrovaných tématech (příp. projektech ITV). Pro názornost uvedeme schéma (Walsh 1998, s. 285):

c) Výukové strategie v programu Začít spolu

Vyučování v programu ZaS má konstruktivistický základ, tzn.

- Vychází z předpokladu, že každý jedinec má specifické předpoklady poznávat a učit se i potřebné výchozí zkušenosti – postupuje osobitým způsobem (ale vždycky už o světě „něco ví“)
- Jádrem procesu učení je komplexní poznávání a nacházení souvislostí (směřování k jádru učení)
- Úkolem učitele je vytvořit **podnětné prostředí** tak, aby si děti mohly své poznání budovat samy – *ve spolupráci s ostatními dětmi* (projekty, skupinová práce, diskuse v kruhu, práce v „centrech“) - **objevování**
- Je třeba vést vyučování tak, aby se provokovaly okamžiky „AHA!!!“, aby děti mohly neustále klást otázky a učily se hledat, zkoumat, zjišťovat (učit se „do hloubky“ – nikoli rychle a po povrchu)
- Zajistit, aby systematickou součástí učení bylo tzv. „**průběžné hodnocení**“ (jako řízená reflexe a sebereflexe), které směřuje k **sebehodnocení** a přebírání zodpovědnosti za vlastní učení

4. Učitel v programu ZaS

Role učitele spočívá v požadavku **vytvořit stimulující prostředí pro učení**

- **Rozhoduje:** vodítkem je *kurikulum* a potřeby konkrétní třídy
- **Usnadňuje učení – *facilitace*:** je manažerem třídy
- **Pozoruje a hodnotí,** jak se děti učí
- **Slouží dětem jako vzor**

a) Rozhoduje, přičemž vodítkem je *kurikulum a potřeby konkrétní třídy*

- **organizuje prostředí třídy (třída = „laboratoř“**, rozdělená na centra aktivit a společný prostor, příp. další speciální prostory (např. pro cvičení, sklad pomůcek a materiálů, místnost pro rodiče apod.)
- **Vybírá a připravuje didaktické materiály** (knihy, učebnice, pracovní listy,...); organizuje práci s **portfoliem jako nástrojem** pro hodnocení a zpětné vazby pro dítě, jeho rodiče i ostatní učitele
- **Tvoří denní rozvrh**, který se obvykle odehrává v těchto čtyřech formách:
 - **ranní kruh** – pro rozvoj komunitního života (denní plán a aktuality)
 - **řízená výuka ve třídě** – v blocích (plnění denního plánu dle osnov)
 - **práce v centrech aktivit** – podle individuálních plánů, práce ve skupinách
 - **individuální činnosti** – odpoledne (kroužky, zájmové činnosti, příp. dom. příprava)
- **Organizuje skupinovou práci** (vybírá děti podle urč. záměru, sleduje rozvoj komunikace a kooperace, společně s dětmi hodnotí práci skupin)

b) Usnadňuje učení (*facilitace*)

- **Klade otázky** - pokud možno
 - **„otevřené“** (např.: „Co se stalo s tvou kytičkou od té doby, co jsi ji zasadil?“ X „O kolik ti vyrostla kytička?“
 - **osobně zaměřené** – zjišťují představy dítěte o věcech („Co si o tom myslíš?“ „Proč jsi to tak nazval?“ „Jak jsi na to přišel?“ apod.)
 - **zaměřené na podstatu věci** („Proč jsou v přístavu lodky?“ „Proč magnet přitahuje hřebíky?“), vhodné je vyhýbat se otázkám, na něž existuje jediná správná odpověď.
- **Odpovídá na otázky dětí** – jasně a pravdivě, přiznává neznalost, říká vlastní názor; **dětské otázky vítá**
- **Pomáhá dětem zamýšlet se nad vlastním učením** následujícími způsoby:
 - **psaní deníku** (např. čtenářského, společenského apod., vhodné jsou záznamy o vlastním učení)
 - **diskuse ve skupině** (uvažování o problému, vyjadřování názoru, argumentace,... učitel diskusi řídí: uděluje slovo, udržuje téma vhodnými poznámkami, vybízí děti k účasti, hlídá čas apod.)
 - **práce v centrech a projekty**
 - **poskytování zdrojů**
 - **reflexe** („všimla jsem si, že...“ atd., nehodnotící tzv. **peer - komentář**) s cílem dovést děti k **sebereflexi**.

c) Pozoruje a hodnotí: provádí pedagogickou diagnózu

Na počátku roku stanoví vstupní diagnózu:

- Jaké má dítě předpoklady, vlastnosti, znalosti, učební styl, zájmy a motivaci?
- Které silné předpoklady a potřeby má?

Provádí průběžné hodnocení:

- Systematicky vede deník o každém dítěti (podává podrobné zprávy rodičům, píše slovní hodnocení)
- Orientuje se na splněné cíle (kdy a nakolik byly splněny)
- Neustále poskytuje dítěti osobní zpětnou vazbu (nikoli „pěkné“, „dobrá práce práce“, ALE: „Zajímavý nápad; naučil jsi se hodně o pavoucích. Co se o nich ještě chceš naučit?“)
- Hodnotí vždy výkon, nikoli celou osobnost
- Vede k sebehodnocení

Vypracuje závěrečné hodnocení:

- Slovní hodnocení
- Využití portfolia

d) Působí jako vzor

- **udává tón třídy** tím, jak komentuje soužití dětí, klade otázky, dělá rozhodnutí, jak se chová, jaké má vystupování, jak hovoří atd.
- **podporuje rozvoj pozitivního klimatu ve třídě – pravidla sám respektuje:** pomáháme si, nasloucháme si,... (pozitivní formulace)
- chová se jako *partner dítěte, jehož úkolem je pomáhat mu při učení*, a odtud také plyne jeho autorita.

Učitel projevuje lásku, zájem a respekt každému dítěti (Krejčová; Kargerová 2003, s. 49) bez ohledu na jeho rasu, náboženství, rodinné zázemí, kulturu a pohlaví. Podporuje děti v prosociálním chování vytváří podmínky pro rozvoj jejich odpovědnosti, samostatnosti a sebekontroly.

5. Prostředí (třída) zaměřené na dítě

Specifickým požadavkem programu ZaS je vytvoření prostředí, které by bylo pedagogicky inspirativní, vlídné, bezpečné, *orientované na dítě*. Základní filozofie programu má *humanistickou orientaci*, tzn. ve všech ohledech akceptuje individualitu dítěte a výchovu a vzdělávání chápe jako pomoc dítěti v jeho rozvoji a růstu. Využívá při tom těchto prostředků:

- **Vyučování se opírá o (a zároveň rozvíjí) rozmanité stránky inteligence (Gardner –** inteligence verbální, prostorová, tělesně – kinestetická (pohybová), matematicko – logická, interpersonální, intrapersonální, hudební a přírodní; respektují se **zvláštnosti kognitivního stylu dítěte (styl učení)**, uplatňuje se vzdělávací diferenciací a individualizací.
- **Specifické materiály** pro bádání a zkoumání, encyklopedie, vlastní zdroje, zapojení rodičů při organizování besed, exkurzí
- **Specifická organizace** (různorodost, práce v centrech aktivit, svobodná volba úkolu, podpora vlastní iniciativy v plnění úkolů);
Centra jsou promyšleným způsobem včleněna do prostoru třídy tak, aby na jedno místo byly soustředěny potřebné podmínky (relativní oddělenost a klid na práci, pomůcky a materiály, literatura apod.):
Tradičně jsou to tato centra aktivit: 1. čtení a psaní,

2. vědy,
3. matematiky / manipulativ,
4. výtvarné výchovy,
5. dramatické výchovy / tvořivé hry

- **Výchova k celoživotnímu zájmu o učení** se zaměřením na tyto vlastnosti:
Produktivita – Tvořivost – Zvědavost – Spolupráce – Empatie
- **Řízení chování žáků a společná tvorba pravidel**
- **Utváření komunity**, kterou představují rodina a škola
- **Prezentace naučené látky – různé formy, individuální variabilita výstupů** (podle zaměření a schopností dítěte)
- **Portfolio** jako prostředek hodnocení a sebehodnocení dětí
- **Přebírání odpovědnosti za vlastní učení: znalost cílů, domácí úkoly, individualizace nároků**

6. Hodnocení

Hodnocení podle programu Začít spolu by mělo respektovat tyto zásady:

- Mělo by odrážet (oceňovat) nárůst žákových znalostí, porozumění a sebedůvěry.
- Mělo by se zaměřovat na důležité cíle a zahrnovat rozmanité zdroje informací.
- Mělo by být základem pro rozvoj vývojově vhodných výukových metod.
- Rodiče a žáci jsou v procesu hodnocení důležitými partnery.
- Hlavním smyslem hodnocení je umožnit žákům, aby se dokázali ohodnotit sami.

Důraz se klade především na **smysluplnost a účelnost hodnocení**; hovoří se o tzv. **autentickém hodnocení**:

- Je přirozenou součástí vyučování
- Zaměřuje se hlavně na pokroky žáka
- Zasaňuje dimenzi rozvoje kognitivního, psychomotorického a afektivního (hodnotového)
- Odehrává se mezi dítětem, učitelem a rodiči, je společnou záležitostí všech zúčastněných
- Musí být pro všechny strany srozumitelné
- Mělo by se opírat o jasně vymezená kritéria
- Mělo by podporovat zájem o učení a vlastní rozvoj a umožňovat úspěch.

6. Účast rodiny

Vzdělávací program ZaS vychází z přesvědčení, že

- největší vliv na výchovu dětí má rodina,
- rodiče nesou zodpovědnost za vzdělávání svých dětí, a proto mají právo spolurozhodovat o jeho naplánování,

➤ rodiče a učitelé jsou rovnocennými partnery.

Škola s rodinou spolupracuje ve 3 základních formách:

1. osobní kontakt školy (učitele) s rodiči (kontakty při ranním a odpoledním předávání dětí, slavnosti, oslavy, besídky, oslavy narozenin apod., společné akce školy)
2. písemná spolupráce školy (učitele) s rodiči (letáky, brožury, příručky, oficiální hodnocení dítěte – vysvědčení)
3. rodiče ve třídě – účast ve výuce je možná, běžně se mohou rodiče účastnit začátku vyučování v ranním kruhu; často pracují jako asistenti učitele, příp. pozorovatelé.

Závěrem se pokusíme nastínit kontexty programu *Začít spolu* a současných tendencí ve vzdělávání pro 21. stol.:

- Základním cílem je individuální rozvoj vnitřních možností každého dítěte (nikoli „všichni musí umět to samé“).
- Směřuje k rozvoji principů demokracie (svoboda a zodpovědnost), usiluje, aby se děti co nejvíce zapojovaly do činností a posléze do veřejného dění (srv. Kovaliková, 1995 – „životní dovednosti“), prioritou je rozvoj hodnot a charakteru.
- Vzdělávání a východiska vyučování stojí na pilířích „evropské vzdělanosti“: učit se poznávat (učit), učit se jednat (konat - pracovat), učit se být (sám za sebe – svobodný a zodpovědný), učit se žít společně - s ostatními (komunikovat a kooperovat).
- Didaktická východiska vyučování se opírají o konstruktivistické přístupy (psychodidaktika – Piaget, Vygotskij aj.) a zdůrazňuje se autentické učení a osobní zkušenost, kooperativní výuka a integrace vzdělávacích obsahů.
- Učitel má specifickou pozici „pomocníka“ při učení, ale zároveň se od dětí neustále učí něco nového (cítí potřebu celoživotního sebevzdělávání a práce na sobě).
- Škola je otevřenou institucí a jejím úkolem je profesionální podpora a pomoc (učitelství = pomáhající profese) dětem, rodině i veřejnosti při vzdělávání.

Literatura:

- KREJČOVÁ, V.; KARGEROVÁ, J. *Vzdělávací program *Začít spolu* pro I. stupeň ZŠ*. Praha : Portál, 2003.
- Kol. *Učím s radostí (ve spolupráci Step by Step ČR a o.s. Kritické myšlení)*. Praha : STROM, 2003.
- WALSH B. K. *Začít spolu (program pro děti a rodiče). Vytváření tříd zaměřených na dítě pro 8-, 9- a 10-leté děti. Vyšlo jako manuál OSF (Open Society Fund) pro potřeby ZaS (Začít spolu) – Praha 1998.*
- KOVALIKOVÁ, S. *Integrovaná tematická výuka (ITV)*. Kroměříž : Spirála, 1995.
- SVOBODOVÁ, J. K alternativním možnostem výchovy a vzdělávání. In STŘELEČEK, S. a kol. (ed.) *Studie z teorie a metodiky výchovy II*. Brno : MSD, 2005.

■ Další zdroje - internet:

www.sbscr.cz
Kritické myšlení

ZaS v ČR

- mezinárodní název tohoto programu je **Step by Step** – pouze v Česku „Začít spolu“
- **od r. 1994 v MŠ a od r. 1996 na ZŠ**
- Iniciátor: Sörosova nadace (Open Society Fund – pro střední a východní Evropu)
- na začátku poskytla síť Sorosových nadací (Open Society Founds) společně s neziskovou organizací Children's Resources International finanční a metodickou podporu při zavádění vzdělávacího programu Začít spolu do vzdělávacích systémů jednotlivých zemí (vybavení škol, vzdělávání učitelů, osob. asistenti apod.)
- finanční a metodická pomoc zvenčí trvala podle plánu do r. 1999, školy si nyní hledají peníze z jiných/ dalších zdrojů (obce – magistráty, rodiče, jiné zdroje)
- v programu ZaS pracuje dnes asi **60 MŠ a 45 ZŠ** škol a neznámý počet jednotlivých tříd na běžných školách, jejichž učitelé se nechali oslovit filozofií programu „zaměřeného na dítě“ (Brno – Pramínek)
- školy ZaS jsou metodickými a školicími centry programu
- spolupráce se sdruženími **Otevřená společnost o.p.s., Kritické myšlení apod.**

Vzdělávací výsledky programu ZaS:

V letech 1997-2001 proběhl rozsáhlý dlouhodobý psychologický výzkum **Vliv vzdělávacího programu Začít spolu na vývoj psychosociálních kompetencí dětí v MŠ 1997/98-2000/01**, který mapoval otázky:

- Jsou výsledky dětí z programu ZaS srovnatelné s výsledky dětí z běžných škol?
- Jsou tyto děti schopné pokračovat ve svém vzdělávání na běžné škole bez problémů?
- Nemají děti učící se podle programu ZaS problémy při přestupu z I. na II. stupeň?

Výzkum začal u dětí v MŠ a tým nezávislých odborníků sledoval jejich vývoj až do školy základní (ať už dítě pokračovalo na ZŠ programem ZaS či přešlo na školu s jiným programem)

Výsledky tohoto výzkumu jsou k dispozici na www.sbscr.cz